

RUŠEVINE ZGRADA IZ RIMSKOG DOBA NA ILIDŽI KAO KONZERVATORSKI PROBLEM

Kolonija AQVAE S (.....), onakva kakvu je danas naziremo u ruševinama njenih zgrada na Ilidži, bila je po svoj prilici luksuzno ljetovalište rimskih građana koji su se, kao eksponenti vlasti i privrede, za duže ili kraće vrijeme zadržavali u zaleđu tadašnje provincije Dalmacije. Daleko od kuće, oni su teško podnosili teret zadataka zbog kojih su došli u hladnu i brdovitu Bosnu, da bi upravljali državnom administracijom i izvorima materijalnih dobara. Novca su imali na pretek, dok je mogućnost trošenja toga novca u ovom pririlično otsječenom dijelu provincije bila vrlo ograničena. Zbog toga se po svoj prilici i došlo na ideju da se pokraj toplih sumpornih izvora sagradi banja i odmaralište po svim pravilima i propisima visoke rimske civilizacije. O ostvarenju te zamisli svjedoče ruševine zgrada o kojima je ovdje riječ.

Banja je korištena u izvjesno doba godine, tj. doba koje mi danas nazivamo banjskom sezonom. U vrijeme manje frekvencije gostiju vršene su, nema sumnje, generalne reparature na zgradama i banjskim instalacijama. Popravljeni su vodovi za zagrijavanje prostorija u kupalištu, a načeti mozaici krpļjeni.

Tako se to ponavljalo čitavo stoljeće, i više, dok jednoga dana tu i takvu koloniju nije izbri-
sao sa lica zemlje vjor Seobe naroda.

To je ona bitna i osnovna tema koja dominira dosta skromnim ostacima jednog širokog života, čiji su svjedoci ove ruševine. Sada je još prerano da o prošlosti Ilidže govorimo u čistom perfektu. Započeta arheološka istraživanja dozvoljavaju samo pretpostavke i uslovna tumačenja. Teme koje izviru na iskopinama mnogobrojne su. Tu se može govoriti i o sistemu rimske uprave, jer izgleda da na jednom mjestu otkrivamo zgradu stare gradske bazilike. Umjetnost i umjetnička stremljenja ogledaju se na mozaicima. Socijalnu strukturu i etnički sastav tog šarenog društva reproducira žrtvenik roba Harmida, posvećen Apolu, s nadimkom Taden. Kolonija je živjela ukorak

s carstvom. O tome govori, počasni spomenik caru Dioklecijanu, podignut nesumnjivo zbog nekih njegovih usluga. Možda je ovaj naš zemljak na rimskom prijestolju učinio nešto za unapređenje kupališta čija se egzistencija u njegovo doba bližila svom kraju, pa tada možda još posljednji put zasjala u nadi da će se krenuti nabolje.

Sve bi to trebalo da nađe neko svoje mjesto u arheološkim eksponatima. Prilike su takve, a treba da tim budemo zadovoljni, da oko ovog nalazišta nema gusto naseljenog i izgrađenog prostora. Štaviše, konzervatorsko rješenje starih spomenika stoji pred nama kao dio jednog parkovnog rješenja na širokom planu. Osim toga, ovi ostaci stoje ovdje kao prioritetni elemenat hortikulturnih rješenja, a time se konzervatoru pruža prilika da apsolutno diktira svoje odluke okolini, i da odriješeneh ruku prilazi svakom svojem ostvarenju.

Arheološka iskopavanja još nisu privedena svom kraju, a to znači da još nismo u stanju da sagledamo sve one objekte koji treba da posluže za našu akciju. Dosadašnja iskustva dozvoljavaju nam predočbu i izvjesne slike o budućem izgledu tih ostataka, pa nam u izvjesnoj mjeri daju i smjernice za barem približno sagledavanje i onih problema sa kojima se još nismo susreli.

Iskopavanja J. Kellnera 1893 godine pružaju nam približne podatke o dijelu ruševina koje su u konzervatorskom smislu uglavnom već izgubljene. Svrha tadašnjeg kopanja bila je druga. Na rimske ostatke naišlo se, naime, u akciji podizanja novog, tada modernog kupališta. Građevinski inspektor Kellner, kao kulturni čovjek, sačuvao je za nauku mnogo vrijednih nalaza, pa i snimke otkrivene arhitekture koja je ušla u temelje hotela »Bosne«.

Od 1950 godine bilježimo ponovni interes za antičke ostatke na Ilidži. Ovog puta su sami arheolozi na djelu, a to znači veliku prednost. Svakako je preuranjeno sada već nakon nekoliko godina ne odviše intenzivnog rada donositi konačne zaključke o namjeni građevina koje izlaze

na svjetlo dana. Skup zidova u zapadnom dijelu radilišta čini nam se kao da pokazuje neku javnu administrativnu građevinu, baziliku ili tome slično. Naselja na stepenu kolonija morala su da imaju ovakve institucije. Na toj zgradi naziremo portik, koji je svojim otvorima možda usmjeren prema trgu, forumu. Otkrivene su tu ubližu i prostorije oko jednog atrijalnog dvorišta, zatim neke prostorije namijenjene za stanovanje. U istočnoj skupini radilišta naziremo zgradu s toplom kupkom i sobama za obitavanje. Zgrada kao i da nije sasvim otkopana, a prostorije što ih vidimo izgleda da čine niz jedne stranice velikog četverokuta koji vjerojatno zatvara ova zgrada. Po svoj prilici stajao je tu hospicij, kombiniran od spavaonica i tpe kupke.

Izgleda da je ova rimska kolonija bila u nekoliko navrata temeljito pregrađivana. Pregradnje su vršene do te mjere da su objektima mijenjane namjene. Po svoj prilici su se takvi zahvati poduzimali u dva navrata, koji se zasad ne mogu vremenski odrediti, ali će se pažljivim promatranjem i u tom pogledu postići pozitivni rezultati.

S obzirom da objekti nisu do kraja iskopani, otežano je pristupanje njihovom konzerviranju. Cjelina se ne može sagledati, a zbog toga se može lako zapasti u pogrešku. Problem je još teži i zbog toga što na temelju dosadašnjeg iskustva nismo u stanju da fiksiramo etape gradnje. S druge strane, ne smijemo dozvoliti da otkopani zidovi čekaju svoja konzervatorska rješenja do završetka arheoloških radova, koji će potrajati još duži niz godina. Arheolog i konzervator treba, prema tome, da u najužoj saradnji dešifriraju detalje onako kako se oni pojavljuju iz zemlje, i da parcijalno rješavaju problem zaštite, imajući dakako u vidu sve eventualnosti koje mogu sa sobom da donesu buduća iskopavanja.

Ager kolonije AQVAE S (...) nalazi se u zapadnom dijelu Sarajevskog polja, 2,5 km istočno od podnožja Igmana (1248 m). Nadmorska visina kreće se do 500 m. Tlo sačinjava verfenska crvenica ilovastog karaktera do blizu 1,5 m debljine, a ispod nje se stere šljunak. Temelji rimskih zidova sežu uglavnom kroz cijeli sloj zemlje do šljunka. Rimski humus je i danas još na površini zemlje, a to znači da je kulturni sloj vrlo tanak.

Glavninu nalazišta čine temeljni zidovi prizemnih zgrada. Građeni su većim dijelom od lomljenog kamena, pribavljenog vjerojatno negdje na padinama Igmana. Upotrebene su dvije vrste, tj. krečnjak i pješčar. U jednoj od naknadnih pregradnja kamen je pritesan u prilično pravilne pravokutnike. Za spravljanje morta upotrebljavan je dosta krupan pijesak vapnenaste građe, uzet vjerojatno iz korita rijeke Željeznice. Boja mu je dosta siva.

Većinom su ostali sačuvani temelji, pa zbog toga otkopani zidovi ne čine utisak solidne i re-

prezentativne gradnje. Sretna je okolnost što se rušenje zgrada u XVI vijeku zaustavilo kod podnica, tako da su za arheološka istraživanja ostali neoštećeni podaci o korišćenim horizontima. Njihova je niveleta različita. Tako, naprimjer, zgrada hospicija ima prostorije s apsidama zbog hipokausta mnogo niže položene od niza prostorija koje se protežu prema istoku. Nekako na sredini visinske razlike ova dva skupa prostorija, teku kako izgleda, podnice zapadnog dijela zgrade, vjerojatno njen ugao i ulaz. Iako još ne znamo šta će nam donijeti i pokazati ostala tri dijela ove zgrade, ukoliko one postoje, mi, kako rekoh, moramo već danas pristupiti uređenju dosad otkrivenog dijela, jer klimatske prilike ne dozvoljavaju odugovlačenje konzervatorskih radova, a zidovi su osim toga, i dosta trošni. Radilište ne raspolaže znatnim novčanim sredstvima, a nije osiguran ni stalan priliv tih sredstava.

Mislim da prilikom studija i određivanja konkretnih zahvata na ovim ruševinama treba razmotriti i pitanje mogućnosti ublažavanja klimatskih skokova.

Što se tiče samog konzervatorskog zahvata, on ovdje ne treba da prelazi granice standardnog i konvencionalnog metoda. Učvršćenje se može izvoditi betonskom smjesom, jer je to materijal koji relativno brzo postaje tvrd i otporan na sve klimatske promjene. Betonsku smjesu čini cement, neretvanski pijesak i manja količina dolomitnog praha. Razmjer mase je 1 : 3, a količina praha ovisi o potrebi kolorističkog efekta. Tako dobivena masa koloristički je vrlo aktivna, tojest neznatno se razlikuje od starog krečnog maltera, dok joj je kvalitet neosporno na potrebnoj visini.

Rekosmo da je jedan od obaveznih zahvata i žbukanje spojnika. Isto tako potrebna je pregradnja trošnih dijelova zidova, ukoliko se infiltriranjem betonskog mlijeka ne bi mogla postići potrebna čvrstina mase zatečene in situ. Stavljanje zaštitnog betonskog pokrova treba da čini vizuelnu cjelovitost. Pri tome treba voditi računa o slojanju kamenih redova, dakle i forsiranju horizontale zaključnog sloja i stepenastog prelaza na više ili niže sačuvani dio zida.

Postoje i takva mjesta gdje će neminovno trebati da se izvede rekonstrukcija razvaljenog zida. Ne smijemo, naime, u svojoj istinoljubivoj ko- rektnosti zaboraviti da nekom zidu treba pomoći potpunom regeneracijom njegove strukture, jer popravak vršimo sa namjerom da se izvršeni posao održi nekoliko decenija bez ikakvih naknadnih zahvata. Dozvoljena je i rekonstrukcija dijelova, ako su nam poznati njihovi elementi, i ako se tom rekonstrukcijom dobiva na čvrstini građe, ili na estetsko-pedagoškom planu.

Kao primjer navodim jedan već izvršeni posao, Potrebno je bilo da se obnovi luk nad prefurnijem

istočne apsidalne strane hospicija. Rimski graditelj prefurnija u ovom slučaju nije bio majstor svoga zanata, pa je stranice ložišta obložio vapnencem. Kao posljedica toga, zid prefurnija se polagano pretvarao u živi kreč, mijenjao je, dakle, strukturu, a zbog toga se odijelio od ostale mase zida u koji je bio uklopljen. Bilo je, dakle, potrebno da se zid regenerira, tojest da se kamen po kamen rastavi i presloži uz upotrebu cementnog morta. Raspadanje je u gornjem dijelu otvora bilo veće no u donjem dijelu, pa tako regenerirani zid nije zapravo imao dovoljno jaku osnovu na kojoj je počivao. Svod od opeka propao je u času kada je izgubio solidnu podlogu. Novi postrani zid nije se mogao osigurati spojem na stari zid, a osnova im je bila suviše malena i položena neposredno na zemlju. Konzervator je pribjegao restauraciji detalja time što je obnovio luk svoda, i tako spojio zidove sa obje strane, a svojim oslonom i stopom potisnuo ih prema starim zidovima. Otvor hipokausta je time potpuno osiguran od daljeg razvaljivanja, a posjetiocima je pružen jedan jasniji podatak o izgledu stare građevine.

Regulaciju klimatskih uslova određuje položaj konzerviranog objekta i klimatski uslovi kraja u kome se nalazi. Nas u tom poslu zanimaju minimumi godišnjih temperatura, vlažnost i strujanje zračnih masa, te sve ostale prilike koje mogu da utiču na održavanje objekata. O tome govori priloženi pregled hidrometeorološke službe u Sarajevu.

Tabela meteoroloških podataka za Sarajevsko polje (Butmir)

PADAVINE:

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
67.5	64.6	76.6	83.3	77.9	100.1	73.1	71.0	82.3	117.1	96.9	92.2
											God.
											vrijed.
											1.002.6

RELAT. VLAŽNOST ZRAKA: u %

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
85	80	72	70	73	72	69	65	72	80	83	85
											75

SREDNJE MJESEČNE TEMPERATURE u °C:

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
2.1	1.4	4.6	9.3	13.9	16.9	18.9	17.9	14.3	9.6	5.4	0.2
											9.0

Aps. maksimum 29. VII. 1936: 40.4° C

Aps. minimum 14. II. 1932: —32.4° C

VJETAR:

%	9.8	5.2	7.5	8.5	13.6	13.5	16.5	25.4	57.6
	N	NE	E	SE	S	SW	W	NW	C

Iz iskustva znamo da je za rimske zidove na Ilidži vrlo opasno dugotrajno otapanje snijega za vedrih zimskih dana, jer smrzavanje tokom noći proširuje volumen vlage koja se uvukla u pore zidova. To je poznati zakon fizike, zbog toga pucaju opeke, a hidrofilni mort se runi.

Ilidža leži u pojasu blage kontinentalne klime. Suhi zimski istočni vjetar u Sarajevskom polju nije u stanju da zadrži otapanje snijega djelovanjem sunčanih zraka i da ispari nakupljenu vlagu. Situacija je ovdje pogoršana i time što su zidovi suviše zaklonjeni od vjetra, a izloženi suncu. Istočni je vjetar ovdje i inače dosta rijedak, a po snazi daleko zaostaje za panonskom košavom ili primorskom burom. Sjeverni i južni vjetar su manje opasni, a zapadni donosi vlagu i mlazeve kišnih kapljica.

Poseban problem čine magle, kojima Ilidža zbog blizine rijeka i toplog izvora prekomjerno obiluje. Priloženi podaci hidrometeorološke službe odnose se na Butmir, pa su za prilike na Ilidži u odnosu na vlažnost nešto blaži nego što je faktično stanje rimskog naselja.

Očit je, dakle, problem rješenja odvoda kiša i snježne otopine podalje od zidova, pogotovo u zimskim mjesecima. To je ustvari jedan od centralnih problema. Rješenje vidimo u dvije varijante, tojest putem kanalizacije, ili pak drenažom zemljišta. Iako je odvod kanalima efektivniji, i stoga više prikladan za ove prilike, drenaža bi bila jeftinija, a i zahtijevala bi manje brige oko održavanja. Uslovi za postavljanje i funkcioniranje drenaže su povijni zbog građe tla na kome je situirano staro naselje. Ukoliko bi bilo potrebno da se drenaža izvodi cijevima, došle bi u obzir samo glinene cijevi, koje su sposobne da prihvataju vlagu na svojoj cjelokupnoj površini, za razliku od cementnih cijevi koje tu vlagu hvataju samo na otvorima.

Negdje na manje uočljivom mjestu trebalo bi iskopati bunar, koji bi prihvatio sav višak vode, i prenosio ga u šljunak ispod sloja verfenske crvenice.

Nadalje je važno da se zidovi »izvuku« što više iz razine zemljišta, i izlože strujanjima zraka. Od toga ima višestruke koristi. U takvim se zidovima zadržava nešto manje vlage u odnosu na okolinu. U zimsko doba na takve zidove pada manje snijega, a taj snijeg se s njih i brže uklanja. Pogodno bi bilo da se na ponekim mjestima izgradi pokrov zida i do debljine od 40 cm, jer se takav zid može aktivirati kao usisač vlage iz donjih originalnih dijelova zidova, na koje zbog niske razine vjetrovi ne mogu da djeluju u pravcu smanjenja vlažnosti.

Neke prostorije hospicija nisu imale instalacije hipokausta, nego su bile zemljom zatrpane do razine podova. Takve su prostorije u izvjesnoj prednosti prema onima koje su imale instalacije za

zagrijavanje, pa su danas iskopane oko 1 m dublje od onih prvih. Prostor popunjen zemljom zadržava duže vremena stečenu temperaturu i vlažnost, a kod njih je i problem cirkulacije vjetrova mnogo jednostavniji. Mana mu je da se na njegovoj sjevernoj strani brže hvata mahovina, i stoga bi bilo poželjno da se u unutrašnje strane uz taj zid učini uska drenaža kroz cijeli sloj crvenice.

U prostorijama sa hipokaustima otvori prefurnija u neku ruku kontriraju strujanjima zraka po gornjoj površini zidova i omogućavaju formiranje mrtvih uglova, tj. neaktivnih mjesta u smislu strujanja. U slučaju hospicija slučajno smo u sretnom položaju, jer su ti otvori ekvivalenti zemlji među zidovima spomenutih soba u kojima nema centralnog loženja.

Proljetni i jesenski tihi i poluvlažni sunčani dani pogoduju stvaranju mahovine i alga na sjevernoj strani. Za umanjeње te opasnosti mogu se iskoristiti strujanja oko zidne mase. Razlika između osunčanog i sjevernog sjenatog dijela je prilična. Najidealnije rješenje daju razni otvori u dnu zidova (prefurnija hipokausta, kanalizacija i sl.), kroz koje struji hladni zrak u osunčani dio, a vakuum koji je nastao u sjeni, popunjava se prilikom toplog zraka. Stalna cirkulacija zraka na njegovoj površini umanjuje opasnost od kondenzacije takve vlage.

Vrlo je delikatno pitanje mozaika. Oni su izvedeni na podebeloj ploči od krečne žbuke. Zbog pritiska ruševina podloga je ulgavnom popucala, i na mjestima sa slabijim otporom zdravice ulegla u zemlji. Zbog toga je većina mozaičnih podova valovitog izgleda. Mišljenja sam da se za prezentaciju mozaici moraju skinuti, manje oštećeni restaurirati, a zatim ponovo položiti na betonsku podlogu. Dakako da se malim neprimjetnim nagibom tako obnovljene podnice moramo pobrinuti za odljev kišnice i snježnice, a vrlo je važno da se prije naljevanja betonske ploče drenira teren. Praktično: prije polaganja ploče treba iskopati sveukupnu zemlju do sloja šljunka, zatim je zasuti šljunkom do visine nove podnice. Podzemna vlaga forsira smrzavanje maltera između kamenčića mozaika, i time ga labavi. I pored toga što su mozaici položeni na betonsku podlogu, potrebno je da se oni zimi izoliraju od velikog smrzavanja.

Ponavljam da je zbog estetskih razloga poželjno da se oštećeni mozaici obnove, ukoliko je to moguće u okvirima arheološke istine.

Ruševine treba oživjeti i učiniti ih dopadljivim i atraktivnim. U slučaju Ilidže to je osigurano aktivizacijom ruševina kao dijelom parkovne površine. Cvijeće daje poseban ugođaj arheološkom ambijentu, pa zato moramo ovdje u velikoj mjeri računati i s tim elementom. Postavljanje cvijeća je stvar vrtnog arhitekta. Dopuštamo sebi u tome samo jednu sugestiju, tojest da tu izbor padne na vrste sa zagasitim tonovima, jer jarke boje stoje

u suviše velikom kontrastu sa ionako sivim i polumrtvim ambijentom ruševnih zidova. Nisko višebojno cvijeće može da nadomješta nestali mozaik, a žbunovi grmlja nestale fragmente ukrasne arhitekture (stupove i slično).

I drveće oživljava prostor, pored toga što može da služi i kao regulator klimatskih uslova. Izbor takvog drveća pretstavlja vrlo delikatan problem, a obzirom na različite dendrološke svojstvenosti pojedinih vrsta. Žile i krošnja su elementi koji se moraju dobro odvagnuti prije nego se odlučimo za vrstu nasada, jer lošim izborom možemo spomeniku da nanesimo mnogo štete. Na ovim ruševinama sunce zalazi već kod 18° nagiba prema zapadu, a to je relativno dosta rano.

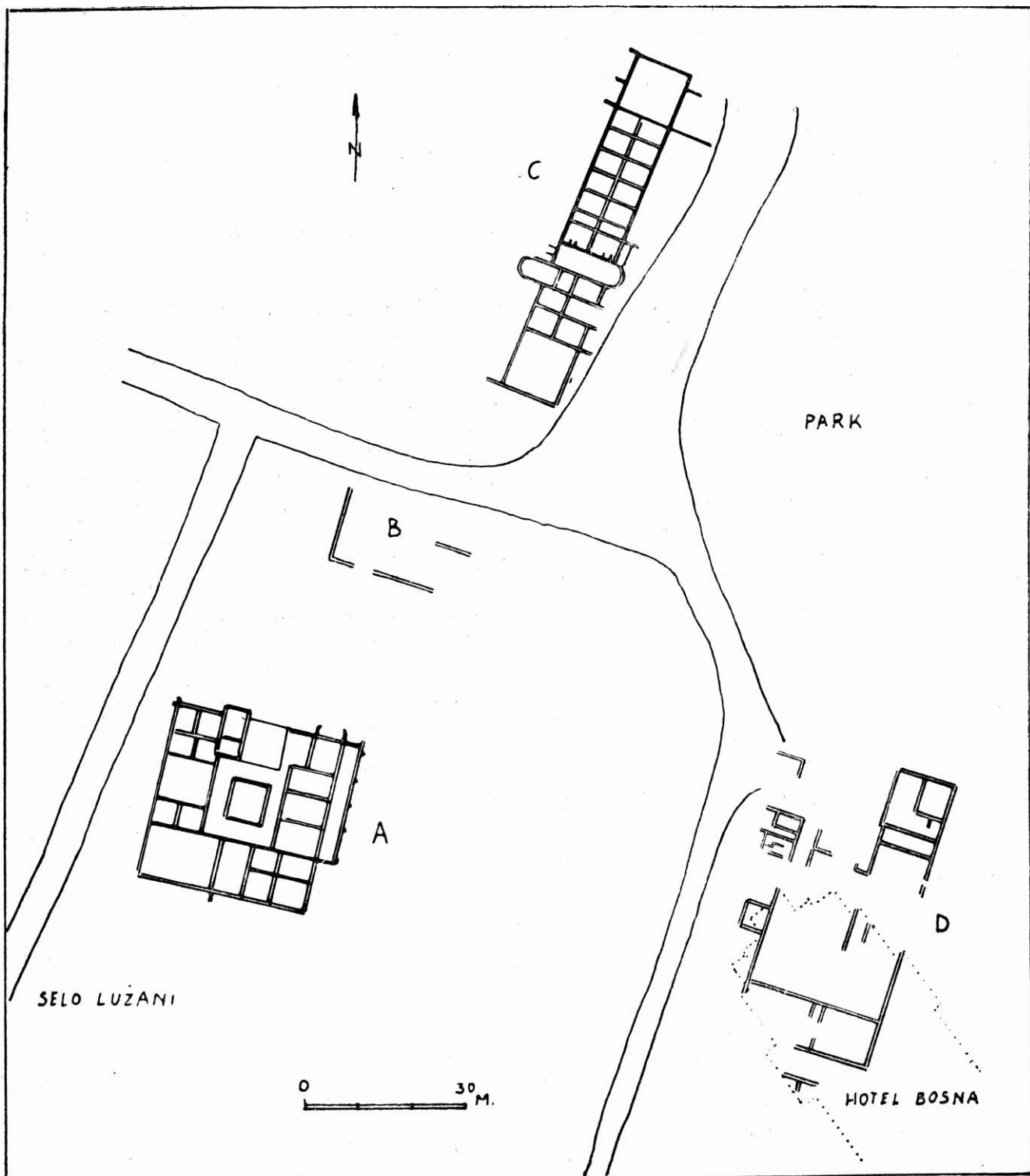
Posjetioci mislimo da treba voditi pločnikom koji će ujedno pokazivati i pravac kretanja. Iako je potrebno da zidove razdvojimo od posjetioca manjim travnjacima, moramo ipak računati i sa znatizeljnom publikom koja će predmete željeti da gleda iz veće blizine. Zbog toga se fragmenti obrađene arhitekture moraju učiniti pristupačnim do najveće blizine jer je iskustvo pokazalo da se takvi predmeti rado dotiču prstima.

U pojedine zgrade postavimo samo one objekte koji se direktno na njih odnose. Za smještaj ostalih arheoloških objekata treba osigurati (arheološki) prazan prostor.

Posjetioca uvodimo u temu kopijama pisanih dokumenata o staroj koloniji. Neku vrstu zavrtnice čini srednji dio tijela jednog stupa, čiji modul iznosi oko 30 cm, a sačuvani komad je dugačak oko 150 cm. Za njegovo postavljanje treba da se izradi odgovarajuća kopija baze i dio korpusa niže entazisa. Nedaleko od ulaza treba da se susretnemo sa spomenikom na kome bismo pročitali ime kolonije AQVae S(...), zatim malo podalje Harmidovu posvetu Apolonu. U dnu aleje predložio bih da se postavi kopija statue iz Lončara, kao primjer domaćih stremljenja u umjetnosti. Ilidžanske ruševine nemaju mnogo okomitih objekata koji strše, a nije dovoljno da se u tome oslonimo samo na efekte drveća. U ovakvim ambijentima traže se djela ljudskog intelekta, a tih je objekata zasigurno bilo. Ako su ukradeni ili razbijeni, treba da se zadovoljimo kopijama, pa makar to bili i manje vrijedni zanatski komadi.

Nadgrobni spomenici naići će mjesto podalje od kuća, usamljeni, u nišama od drveća. Tematski im nije mjesto među tragovima života, mada je već i sam taj život presahnuo. S rješenjem možemo i pričekati. Možda će dalja iskopavanja naići na neku vrstu »svete ulice« (via sacra), gdje bi im najprije bilo mjesto.

Nalazimo se na početku akcije koja će trajati mnogo godina, dok se konačno ne sroči kompleks rimske banje u jednu zaokruženu cjelinu. Energiju i vrijeme treba koristiti racionalno isto kao

Rimske građevine na Ilidži. A) Iskopine iz 1951 godine, završene 1956. — B) Pokusne sonduže 1951 g. — C) Iskopavanja 1956—59 g. D) Iskopine iz 1893 god.

i novac. Zato je potrebno da već u početku rada budemo načisto s onim što želimo na koncu da postignemo. Drugim riječima: potrebno je da smi-

šljenim planom fiksiramo sistem u rješavanju problema, a to je u krajnjoj liniji svrha ovog napisa, i glas jednog diskutanta o ovoj temi.

RÖMISCHE GEBÄUDERESTE IN ILIDŽA ALS PROBLEM DER DENKMALPFLEGE

Die Reste der alten römischen Kolonie Aquae S... waren schon einigemal ein Gegenstand des Interesses von Archäologen. In den letzten Jahren wurden an der alten römischen Kolonie systematische Forschungen und Ausgrabungen durchgeführt. Damit im Zusammenhang muss das Problem behandelt werden, auf welche Art die Objekte, die nicht in Museen untergebracht werden können, die also in situ bleiben, geschützt werden sollen. Ilidža ist heute ein modernes Bad mit ausgedehnten Parkanlagen, in welchen sich jedoch auch ein Komplex römischer Baureste befindet, deren Erhaltung und harmonisches Einfügen in das Landschaftsbild Gartenarchitekten und Denkmalpflegern vorbehalten bleibt. Jedenfalls kann erwartet werden dass hier in nächster Zukunft eine Art archäologischen Parkes entstehen wird.

Das Grundproblem der Erhaltung der Architektonischen Reste besteht nicht nur in der Freilegung der Mauern selbst, sondern auch in der Lösung des Problems, wie die atmosph. Niederschläge abzuleiten und damit die Feuchtigkeit der Luft in den Wintermonaten zu verringern sind.

Da ein Teil der Gebäudereste bereits freigelegt wurde, und es derzeit noch ungewiss ist, wann die Ausgrabungen fortgesetzt werden, so muss an einen vorläufigen Schutz der freigelegten Teile gearbeitet werden. Diese Arbeit wird durch die Tatsache erschwert dass sich hier zwei (und wahrscheinlich auch drei) Hauptüberbauungen der ursprünglichen Ansiedlung befinden, in der allem Anschein nach (auch die Objekte ihre Verwendung änderten.

Der Park um den Ruinenkomplex darf die architektonischen Denkmäler nicht verdecken, und gleichzeitig muss er dem Auge ein angenehmes Bild bieten. Daher wird die Auswahl der entsprechenden Gartenvegetation von ausschlaggebender Bedeutung sein.

Auch darf bei der Gestaltung dieses archäologischen Parkes der pädagogische Moment nicht ausser Acht gelassen werden, d. h. auf welche Art die Objekte zur Erläuterung der Geschichte ihrer Zeit am besten dienen werden.